

CINTORÍNY, AKO KULTÚRNE DEDIČSTVO V SLOVINSKU

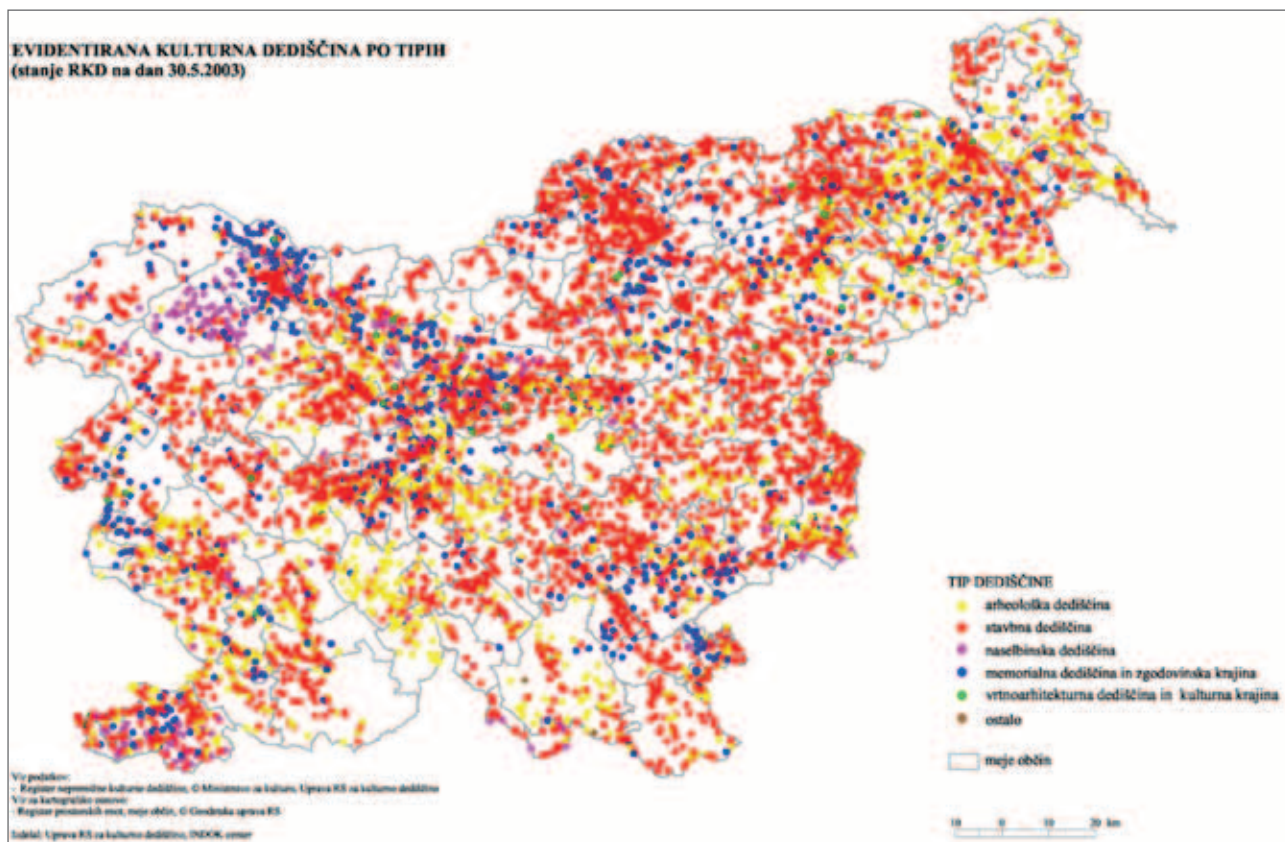
Ing. arch. Lenka Molek,
združenie „Naša Slovenija“

Résumé

The contribution paper gives a framework picture on situation at cultural heritage protection in Slovenia at the selected segment of cemeteries. On the background of the complex system of information about the entire protected heritage of the State the paper presents the problem of cemeteries as a wide spectrum of results of many historical and societal events, artistic and architectural acts. It shows unusually creative attitudes towards the creation of cemetery areas in the work by well-known Slovenian architect Jože Plečnik, his peers and followers. The article brings samples of cemeteries from towns and rural localities, civil and military cemeteries, cemeteries of diverse confessions in the time span from ancient cultures through the middle ages up to the present. It also outlines trends and tasks in this field for the future.

Cintoríny - registrované ako kultúrne dedičstvo

Súhrnný register dedičstva je úradný register údajov vytvorený v súlade s medzinárodným odporúčaním Core Data Index Rady Európy z roku 1995. Intenzívne sa naplňoval v rokoch 1995 – 200 tak, že sa v ňom neočakávajú väčšie zmeny. Každá registrovaná jednotka je určená stanoveným postupom, je podporená geografickými údajmi a umožňuje väzbu na rôzne ďalšie informačné systémy a podsystémy.

Obr. 1 Cintoríny registrované ako kultúrne dedičstvo.

V súhrnnom registri nehnuteľného kultúrneho dedičstva, ktorý vedie Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, je doteraz zapísaných 216 cintorínov. Pri rešpektovaní vzniku rovnorodého vývoja prvotného využitia priestoru sú cintoríny, ako kultúrne dedičstvo, zaradené spravidla medzi memoriálne (spomienkové, pamätníkové) dedičstvo, aj keď je možné, že dnes slúžia ako park, alebo sa uznávajú za architektonické diela alebo diela záhradnej architektúry. Výnimkou je archeologické dedičstvo podmienené výkopovými nálezmi.

Cintoríny – kultúrne pamiatky

V Slovinsku je 18 cintorínov vyhlásených za kultúrne pamiatky, a to 3 za kultúrnu pamiatku celoštátneho významu a 15 za kultúrne pamiatky miestneho významu.

Všetky tri pamiatky celoštátneho významu (cintoríny Žale a Vič, Park Navje) sú zviazané s dielom architekta Jože Plečnika. Za pamiatky boli vyhlásené v rámci osobitnej pozornosti, ktorá im bola venovaná v rokoch 2004-2008. Pri pamiatkach miestneho významu často ide o chránené a zvyčajne ešte „živé“ cintoríny, ktoré sa nachádzajú pri starých kostolíkoch na vidieku. Medzi vyhlásenými kultúrnymi pamiatkami je niekoľko partizánskych cintorínov. Napríklad partizánsky cintorín pri obci Zgorní Hraščnik má 64 hrobov, ktoré sa chránia v rámci chráneného územia Baza 20 (územie ťažkých bojov) v lesoch Kočevského Rogu. Niektoré cintoríny sú pamiatkami zviazanými s menšinami ako etnickými tak aj náboženskými.

Cintorín Žale v L'ubl'ane

Názov je rovnaký ako pri pamiatke celoštátneho významu (2007), ktorá v roku 2006 bola zaradená do zoznamu Európskeho kultúrneho dedičstva, ktorého účelom je „posilniť európsku identitu a povedomie o spoločnom európskom dedičstve“. Cintorín Žale toto uznanie získal „ako výnimočný prejav vážnosti a demokratického vzťahu k mŕtvym. V 30. rokoch, keď cintorín Žale vznikol, väčšie európske mestá začali centralizovať pochovávanie a pohrebné služby včleňovali medzi komunálne činnosti. Následkom bolo odosobňovanie mŕtvych a smútiacich pozostalých. Architekt Jože Plečnik (1872 – 1957) sa proti tomu vzoprel. Monumentálny symbol propylejí postavil ako symbol prechádzania zo sveta živých do mesta mŕtvych. V zeleni, s napohľad roztrúsenými márniciami, vytvoril pre smútiacich intímne priestory na poslednú rozlúčku. Hrobky pomenoval po ľubľanských farských kostoloch (pri ktorých sa už nepochovávalo). Osnova hrobiek sleduje antickú záhradu edikúl. Cintorín ako celok je riešený skromnými prostriedkami. K realizácii Plečnik priťahoval lokálnych remeselníkov, čím sa oprel o Semperovu teóriu, že architektúra má vychádzať z remesiel.“

Obr. 1

Obr. 2

Obr. 1-5 Vstupné propyleje, rozlúčkové kaplnky a ďalšia vybavenosť ľubľanskeho cintorína Žale sú od architekta Jože Plečnika.

Obr. 3

Obr. 4

Obr. 5

Cintorín Žale je, ako jeden z najzaujímavejších riešení cintorínskej architektúry 20. storočia, zaradený do zoznamu Združenia kultúrne významných európskych cintorínov (ASCE).

Park Navje (predtým cintorín svätého Krištofa)

Je to ľubľanský spomienkový (memoriálny) park, ktorý upravili v roku 1936 architekti Jože Plečnik a Ivo Spinčič. (Obr. 2) Od 18. storočia až do roku 1936 bol na tomto mieste starý cintorín, ktorý miestna vláda v roku 1906 presťahovala na miesto, kde sa dnes nachádza Žale. Do parku Navje boli prenesené telesné pozostatky a náhrobníky významných Slovincov, ktorí boli pochovaní na starom cintoríne. Ústredným motívom identity spomienkového parku Navje je arkádová chodba a chodník lemovaný náhrobkami významných slovinských osobností.

Park má tvar podlhovastého pravouholníka, ktorým v zeleni prechádza arkádová chodba, t.j. „Slovinský panteón“ skomponovaný v klasicistickom slohu. Pod týmto prístreškom a pozdĺž trasy chodníka sú rozmiestnené náhrobky. Park je oplotený a na noc sa zatvára.

Vojenské cintoríny I. svetovej vojny

Log pod Mangartom

Pre svoju geostrategickú polohu a dejinné udalosti s tým zviazané je v Slovinsku veľa vojenských cintorínov. Medzi 216 registrovanými pamiatkovými cintorínmi je 55 vojenských, z čoho 51 je z obdobia I. svetovej vojny. 38 vojenských cintorínov sa spravuje na základe medzinárodných dohovorov.

Cintorín v Logu pod Mangartom je jeden z najkvalitnejších a najlepšie zachovaných cintorínov na území Sočského frontu¹. Cintorín v Logu pod Mangartom je pamiatkou na ťažké boje I. svetovej vojny v drsných horských podmienkach Sočskej doliny. Na tomto mieste sa počas I. svetovej vojny v doteraz najväčšej horskej bitke v Julských Alpách stretlo 800 000 vojakov, z ktorých 180 000 padlo. Na cintoríne je pochovaných 859 rakúsko-uhorských vojakov, ktorí padli v bojoch o horu Rombon. V strede cintorína je pamätník zobrazujúci bosniackeho vojaka a vojaka z radov rakúskych strelcov (špeciálna skupina elitných vojakov – pozn. prekl.). Autorom pamätníka je Ladislav Kafránek z Prahy. Náhrobníky sa odlišujú železnými krížmi alebo islamskými symbolmi. Pred 10 rokmi bol cintorín obnovený a návštevníkov usmerňujú značky.

Tento cintorín je súčasťou turistickej ponuky regiónu Posočje². Viac informácií návštevník získa (súkromnom !) Kobarišskom múzeu I. svetovej vojny, ktoré sa hrdí ocenením Najlepšie európske múzeum roka 2000.

Ukanc

Vojenský cintorín v Ukanci leží pri Bohinjskom jazere, pochovávalo sa v ňom v rokoch 1915 – 1917 v tle Sočského frontu. Pochovaných je na ňom 292 rakúsko-uhorských vojakov rôznych národností, „junákov Krna“. Na kameni je v starej slovinčine napísané:

*„Tujci prej,
zdaj bratje ste postali,
ko so tu grobove vam skopali,
žarko sevaj solnce Vam planinsko,
pokoj dihaj, jezero bohinjsko.“*

*Preklad:
„Cudzinci predtým,
teraz bratmi ste sa stali,
keď vám tu hroby vykopali,
horúce svieť vám slnko planinské,
dýchaj pokoj, jezero Bohinjské.“*

Problémy, ktoré možno pozorovať pri tomto cintoríne, sú nasledovné:

- ☐ Na základe medzinárodných dohovorov sa občas urobia rozsiahlejšie opravné práce, chýba však trvalá a pravidelná údržba.
- ☐ Chýba objasňujúca vybavenosť, ktorá by predstavila cintorín návštevníkom.
- ☐ Triglavský národný park, na území ktorého cintorín leží, sa venuje takmer výlučne prírodnému dedičstvu a kultúrnym hodnotám chráneného územia, a napriek tomu, že cintorín predstavuje európsky až svetový rozmer, vedenie parku mu nevenuje pozornosť a nezahŕňa ho do svojej ponuky.
- ☐ Niektoré štáty (ktorých vojaci tam ležia) si uzurpujú právo stavať nové pamätníky a nemiestne zvýrazňujú

¹ Sočský front – frontová línia v údolí rieky Soča v Julských Alpách.

² Posočje – región v okolí rieky Soča.

svoje národné znaky a nacionálnosť. To je však v protiklade s vyššie uvedenými veršami zdôrazňujúcimi bratstvo.

Štanjel na Krasu

Tento cintorín je zaujímavý viacerými kultúrnymi a historickými odkazmi:

- ☐ je materiálnym odkazom tvorby architekta – autora cintorína Josefa Ullricha,
- ☐ leží na chránenom území obce Štanjel na Krasu, ktorá je významnou urbanistickou pamiatkou tohto kraja,
- ☐ tu žil a pracoval druhý (popri Plečnikovi) veľký slovinský architekt, Maks Fabiani, ktorý sa zaoberal tiež celkovými úpravami tohto cintorína.

Židovské cintoríny

Pamätníkov židovskej kultúry je v Slovinsku málo, keďže rakúski vládcovia v r. 1515 vyhнали Židov z vtedajšieho slovinského územia. Neskôr sa ich tu usadilo len málo – väčšie skupiny žili na pobreží, v Gorici, Maribore a v Ľubľane, najväčšia potom v Prekmurí³. Počas druhej svetovej vojny väčšinu prekmúrskych Židov vlakmi odviezli do táborov a na smrť.

Rožna dolina pri Novi Gorici je židovský cintorín z Gorice (dnes Gorizia, Taliansko), ktorý štátna hranica Juhoslávia – Taliansko odrezala od mesta, v ktorom žili od 13. storočia. V cintoríne je 900 náhrobníkov, kaplnka, je obohaný múrom. Východná časť cintorína je staršia – najstarší epitaf je z roku 1406 a má pôvodné hebrejské tvaroslovie (jednotné náhrobníky, klasické hebrejské znaky, hebrejský jazyk, ...). Novšie náhrobky odrážajú štýlové obdobie, v ktorom vznikali (renesancia, barok, ...).

Problém, ochrany tohto cintorína: cintorín je pamiatka miestneho významu, a predsa vedenie mesta s ním neeticky hospodári – kaplnku dáva do prenájmu ako hráčsky salón.

Dolga Vas v Prekmurí – v roku 1834 tunajšia židovská obec založila pohrebné družstvo. V obci Dolga Vas odkúpili pozemok a do r. 1890 ho splácali. Až do polovice druhej svetovej vojny bol cintorín udržiavaný a pravidelne sa oň starali. Dnes je na cintoríne 176 náhrobníkov rôznej veľkosti, veku a rôzne zachovaných. Niektoré náhrobky sú prenesené z iných židovských cintorínov. V strede cintorína stojí pamätník 387 obetiam nacistickej genocídy. Cintorín je chránený ako park.

Staré miestne cintoríny – parky

Reformy z konca 18. storočia vytlačili mestské cintoríny na okraj miest, okolie kostolov potom zariadili ako dopravné alebo zelené plochy a občas zachovali nejaký osamelý náhrobok. Aj tieto cintoríny boli potom v 20. storočí už primálne, a tak sa presťahovali ešte ďalej (tak ako napr. v Ľubľane cintorín Žale nahradil dovtedajší cintorín sv. Krištofa (Navje)).

V mnohých prípadoch tieto staré cintoríny boli zmenené na mestské parky a chránia sa ako kultúrne pamiatky. Jedným z nich je už vyššie predstavený park Navje v Ľubľane.

Iným príkladom je tzv. Prešernov gaj v Kranji, kde sa nachádza hrob najväčšieho slovinského básnika Dr. France Prešerna. V parku sú aj ďalšie hroby – buď z dôvodu významu osobností alebo z dôvodu vybavenia priestoru významnými náhrobkami. Od prírodných parkov sa odlišujú motívom propylej, ktoré návštevníka upozorňujú, že vchádza do nevšedného parku – „záhrady mŕtvych“.

Staré miestne cintoríny – budúce parky

Pri viacerých starých cintorínoch v Slovinsku sa predpokladá ich premena na parky a v súčasnosti sú v rôznej fáze transformácie.

V mestečku Fari je popri starom cintoríne, ktorý sa rozprestiera v klasickej konštelácii kostola s cintorínom

³ Prekmurje – región pozdĺž hraničnej rieky Mura, kde Slovinsko hraničí s Rakúsko a Maďarskom (pozn. prekl.).

návrší, zriadený aj nový cintorín pre obce Ravne a Prevalje, pričom kostol si zachoval liturgickú funkciu. Od roku 1965 sa tu už nepochováva – kvety a sviečky tu vidieť stále menej. Do konečnej fázy prirodzenej premeny na park je dôležité zabezpečiť permanentnú pravidelnú údržbu trávnatých plôch. Tiež v Maribore je zámer starý mestský cintorín Pobrežje premeniť na park.

Staré cintoríny na vidieku

V pôvodnej polohe pri kostoloch zostali spravidla staré mestské cintoríny. Ak ide o pamiatkovo významné kostoly, cintoríny sa chránia ako súčasť ich pamiatkovej hodnoty a typickej podoby. Tak je to napríklad pri troch veľmi hodnotných kostoloch v Roselnicach. V niektorých krajoch a menších obciach cintoríny zostali v sídle, ako je to v prípade Kostola Panny Márie na Jazere v obci Prevalje, v starom baníckom mestečku.

Jedna z typických výrazových črt Slovincov sú kostoly na návršiach, obyčajne na prastarých kultúrnych pozíciách, mimo sídla alebo úplne ďaleko od obce. Tak je to napríklad aj v prípade cintorína na kopci zvanom

Zasavska Sveta Gora.

Na vidieku sa nachádzajú aj skutočne výnimočné cintoríny, ako je napríklad cintorín v **Dovje pri Mojstrani**. Tento, okrem miestnych dedičanov „prichyľuje“ aj početných horolezcov a vysokohorských turistov (tzv. planincov), ktorých nešťastie zastihlo v neďalekých Julských Alpách. Niektorí z nich sú aj známe osobnosti. Miestne turistické združenie sa stará o ich hroby už viac ako 100 rokov.

Svibno je prípad, kedy sa cintorín nachádza vo výnimočnej polohe v priestore bývalého stredovekého hradu spomínaného už v 12. storočí, z ktorého sú dnes už len ruiny. Cintorín podrobnejšie preukazuje dramatické okolnosti jeho polohy, aj krajinársku výnimočnosť tak pri pohľade naň, ako aj pohľadmi z cintorína do širokého okolia.

Ďalšie pamiatkové hodnoty cintorínov – archeologický park Rímska nekropola Šempeter v Savinjskej doline⁴

V roku 1947 pri výkopových prácach v blízkosti mesta Celje odkryli starý rímsky cintorín rozkladajúci sa pri antickej ceste Celeia – Emona⁵. Po skončení systematických výskumných vykopávok tu zriadili archeologický park. Nachádzajú sa tu početné edikuly, zachovali sa tiež priestory na spaľovanie, prosté hroby, kostrové hroby novorodencov a rôzne iné, ktoré ukazujú a objasňujú rímsku kultúru pochovávaní v provincii Norik od 1. stor. n.l. ďalej. Archeologické nálezisko pri Celje slúži ako verejný archeologický park.

Park je v správe Pokrajinskega múzea Celje. Pamiatkami sú aj samostatné edikuly, z ktorých upozorním na dve: Vidonova hrobka (Vidonjeva grobnica) je jedna z najstarších hrobiek, obsahuje popolnicu na podstavci s nápisom DM (dis manibus – k posvätným dušiam). Eniova hrobka (Enijeva grobnica) je naopak jedna z najbohatších, s reliéfmi a s výzdobou podľa provinciálnej módy.

Kostnice

V Slovinsku je 7 kostníc chránených ako kultúrne dedičstvo, z toho 3 sú románske. Architektonicky významná je kostnica sv. Michala v obci Mokronog z polovice 13. storočia. Ďalšie kostnice sa viažu na I. a II. svetovú vojnu. Najväčšia je talianska kostnica v Kobaride s ostatkami 7780 talianskych vojakov, ktorí padli na Sočskom fronte. Nasleduje ju nemecká kostnica v Tolmine, kostnica Kranjských Janezov na cintoríne Žale a partizánska kostnica v obci Dražgoše.

V Slovinsku v roku 1945 boli juhoslovanskou armádou vykonané popravy kvizlinských síl⁶, odкрývajú sa nové a nové masové hroby. Telesné ostatky z nich sa prenášajú do spomienkového (memoriálneho) parku Teharje, ktorý je už tiež pamiatkou.

Náhrobky a hrobky

Priamo na cintorínoch sa chráni pomerne málo starých náhrobkov, hlavne len tie, ktoré boli od začiatku prípadne aj neskôr napevno vsadené (vmurované) do múrov kostolov. Okrem náhrobkov významných krajanov

⁴ Savinjska dolina je údolie rieky Sávy.

⁵ Celeia je rímsky názov sídla v mieste dnešného Celje, Emona bol rímsky názov predchodcu dnešnej Ljubljany.

⁶ Kvizlinské sily predstavovali skupiny obyvateľstva pôsobiace proti aktivitám národnoslobodzovacieho boja Juhoslávie.

sú to tiež mnohé rímske náhrobky, ktoré sa našli v blízkosti.

Náhrobky na cintorínoch sú väčšinou nové. Niekde prevládali liatinové kríže, produkcia domácej zlievarne Dvor pri Žužemberku, ostatky ktorej sú tiež už pamiatkou celoštátneho významu. Tieto však dnes možno nájsť už len na nejakom opustenom a zabudnutom dedinskom cintoríne, ako je to napríklad na cintoríne **Slančji vrh**.

Chránia sa tiež niektoré náhrobky aj mimo cintorínov, ako napríklad osamelý kríž padlému vojakovi na strminách **vrchu Rombon** z roku 1916.

Za pamiatku celoštátneho významu bola v roku 2001 vyhlásená **Hrobka Hrovatin – Lavrin** na cintoríne **vo Vipave**, ktorá má „vlastnosti historickej, tiež aj umeleckej a architektonickej pamiatky“. Hrobku zdobia dva egyptské sarkofágy z obdobia 2480-2473 pred n.l., ktoré boli vykopané v Sakkare pri Memfise a v roku 1845 boli prenesené do Vipavy na hrob rodičov rakúskeho generálneho konzula v Egypte, Antona pl. Lavrina. Hrobka leží pri južnom múre cintorína a ako celok predstavuje výnimočný príklad náhrobnej architektúry z polovice 19. storočia. Dovtedajší pôvodný diel hrobky, priľahlý k múru cintorína, bol skromne a citlivo upravený ako kulisa štylizovanej starovekej architektúry, ktorej celkový výraz podporujú oba sarkofágy.

Z náhrobkov, ktoré sú pamiatkami, uvedieme náhrobok rodiny Drobnič na cintoríne Videm. Náhrobok je dielom významného slovinského sochára France Kralja, viedenského rodáka a je na ňom 228 sochárskych poprsí.

Nové tendencie

Mestá priebežne stavajú nové cintoríny. Sú prejavom súčasnej kultúry a na ich príprave sa aktívne podieľajú tiež súčasní architekti a výtvarníci.

Cintorín **Nové Žale v L'ubľane** je dielom významného slovinského architekta Marka Mušiča. Cintorín **Sreberniče** pri Novom Meste je dielom architekta Dr. Aleša Vodopivca, ktorý v roku 2002 zaň dostal najvyššie slovinské ocenenie za architektúru a bol tiež v najužšom výbere na európsku Cenu Mies van der Rohe v tom istom roku.

Na vidieku je kultúra starostlivosti a úprav hrobov zvlášť živá, čo sa odráža tiež na úpravách hrobov a cintorínov.

Cintorín **v Gorišnici** má osobitný akcent – sochu z odhodenených liatinových krížov. Tam je možné vidieť, o aké bohaté a rôznorodé dedičstvo ide. Cintorín **Čatež nad Zaplazom** je reminiscenciou na plečnikovské tvaroslovie. V poslednom čase veľkú pozornosť odbornej i laickej verejnosti vzbudila nová márnica na cintoríne v obci **Krašnja pri Lukovici** (2009).

Na vidieckych cintorínoch je popri márnici nevyhnutnou vybavenosťou automat na sviečky (slovinsky: svečomat), ako to dokumentuje aj príklad z lokality **Ljubne ob Savinji**.

Obr. 6

Obr. 7

Obr. 6-10 Predstavujú nové riešenie cintorínskych areálov v Slovinsku na príklade cintorína Nové Žale v L'ubľane od architekta Marka Mušiča.

Obr. 8

Obr. 9

Obr. 10

K novým tendenciám a úlohám jednoznačne možno zaradiť potrebu, aby sa otázky cintorínov hlbšie a komplexnejšie riešili v rámci dlhodobého priestorového plánovania s dosahom do územného rozhodovania – tak ako to ukázal príklad vedenia mesta L'ubľana.

Z hľadiska ochrany cintorínov ako kultúrneho dedičstva je významný taký prístup, ktorý ich vidí a vníma ako:

- ☐ kultúrnu infraštruktúru,
- ☐ trvalo chránené, ale verejné plochy,
- ☐ nezanedbateľnú súčasť konceptu zeleného systému mesta.

Je dôležité, aby pamiatková služba bola jedným z povinne zúčastnených a zodpovedných za ich osud a pravidelnú úpravu.